

УДК 343.123.6 + 343.211.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2026-1-12>

Навроцька Віра Вячеславівна,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3407-7984>

ВИРІШЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ¹

Анотація. Констатовано неприйнятність залучення арсеналу сил та засобів кримінального процесу для вирішення питань відшкодування упущеної вигоди при розгляді цивільного позову. Доведено, що упущена вигода – це доходи потенційні, які лише можуть бути отримані за певних умов. Обґрунтовано неможливість встановлення умислу щодо упущеної вигоди як обставини, якої не існувало, чи наявності якої не доведена на момент вчинення інкримінованого особі діяння. Вказано, що розмір неодержаних доходів зазвичай залежить не від поведінки фактично винного, а, передусім, від заходів вжитих чи не вжитих постраждалим, діяльності органів, що ведуть кримінальний процес. Водночас розмір наслідків, завданих кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням, не повинен бути обумовлений недоліками у роботі органів держави, котрі повинні розкривати та розслідувати такі діяння. Обґрунтовано, що упущена вигода не є шкодою, завданою кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням. А відтак, на працівниках органів, що ведуть кримінальний процес, і не лежить тягар доказування відповідної обставини. Її не слід встановлювати у кримінальному процесі навіть тоді, коли цивільний позивач готовий повністю брати тягар доказування неодержаних доходів на себе. Констатовано, що матеріальні, часові та інші ресурси у кримінальному провадженні слід застосовувати раціонально – для встановлення лише тих обставин провадження, що входять до предмету доказування.

Ключові слова: міжнародні стандарти, відшкодування шкоди, потерпілий, цивільний позивач, упущена вигода, неодержані доходи, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, цивільний позов тягар доказування, предмет доказування, кримінально-правова кваліфікація.

Navrotska Vira. Resolution of claims for compensation for lost profits in criminal proceedings

Abstract. It has been established that it is unacceptable to use the arsenal of forces and means of criminal proceedings to resolve issues of compensation for lost profits in civil proceedings. It has been proven that lost profits are potential income that can only be obtained under certain conditions. The impossibility of establishing intent with regard to lost profits as a circumstance that did not exist or whose existence was not proven at the time of the commission of the act incriminated to the person has been substantiated. It is stated that the amount of lost income usually depends not on the behaviour of the actual perpetrator, but primarily on the measures taken or not taken by the victim and the activities of the authorities conducting the criminal proceedings. At the same time, the extent of the consequences caused by a criminal offence or other socially dangerous act should not be determined by shortcomings in the work of state authorities responsible for detecting and investigating such acts. It is justified that lost profits are not damages caused by a criminal offence or other socially dangerous act. Therefore, the burden of proving the relevant circumstances does not lie with the employees of the authorities conducting the criminal proceedings. It should not be established in criminal proceedings even if the civil claimant is prepared to bear the entire burden of proving lost income. It has been established that material, time and other resources in criminal proceedings should be used rationally – to investigate only those circumstances of the proceedings that are subject to proof.

Key words: international standards, compensation for damage, victim, civil claimant, lost profits, lost income, criminal offence, criminal proceedings, civil claim, burden of proof, subject matter of the evidence, criminal law classification.

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність.

Вступ. Іноді у рамках кримінального провадження фактично існує можливість встановлення певних обставин та фактів, при цьому чимало правозастосувачів чомусь переконані у тому, що такі обставини мають кримінально-правовий характер та значення, однак це не відповідає дійсності, а тому залучення арсеналу сил та засобів кримінального процесу для встановлення й доказування відповідних обставин видається геть недоцільним. І якби подібні ситуації були рідкісними, мали поодинокий характер, то, можливо, на них і не варто було б зосереджуватися. Проте, на жаль, їх можна охарактеризувати як системну проблему, становище, яке необхідно виправляти та долати, коли правозастосувачам потрібно дати чіткий орієнтир щодо правильного підходу до її вирішення. Вказане стосується, зокрема, вирішення у кримінальному судочинстві питань відшкодування упущеної вигоди.

Матеріали та методи. Методологія статті включає філософські, загально-наукові та спеціально-наукові підходи. Перший з них полягає в застосуванні, насамперед, діалектичного методу, відповідно до якого проблема упущеної вигоди розглядається як динамічне явище, що характеризується комплексом взаємопов'язаних елементів, зокрема, акцентується увага на взаємозв'язку та взаємопроникненості норм й інститутів цивільного та кримінального (матеріального і процесуального) права. Онтологічний метод як складова філософського підходу передбачає дослідження норм чинного законодавства та їх застосування у практиці органів, що ведуть кримінальний процес. Застосування антропологічного методу полягає у тому, що відповідні положення законодавства та правозастосовної практики розглядаються під кутом зору їх відповідності концепції прав людини.

Загально-науковий підхід виразився в урахуванні того, як специфіка абстрагування, індукції та дедукції, аналізу й синтезу, системного підходу, ідеалізації відобразилася в урахуванні предмета дослідження – феномену упущеної вигоди.

Нарешті, спеціально-науковий підхід поступив у використанні методів, специфічних

для юридичних досліджень, з поміж-яких метод порівняльного правознавства, догматичний, вивчення правозастосовної практики, правового прогнозування.

Вказані та інші методи в цьому дослідженні використовуються в взаємозв'язку, вони доповнюють один одного. Це дозволило різнобічно розглянути проблему упущеної вигоди та тягря її доказування, доцільності врахування її як ознаки складу кримінального правопорушення з позиції чинного законодавства.

Питання відшкодування упущеної вигоди (неодержаних доходів) в рамках кримінального провадження не обійдено увагою в юридичній літературі. Різним аспектам цієї проблеми присвячували свої праці як дослідники у сфері матеріального кримінального права, так й процесуалісти, зокрема, Н. О. Антонюк, П. С. Берзін, М. І. Гошовський, М. І. Демура, О. П. Кучинська, М. О. Мельничук, В. В. Навроцький, В. Т. Нор тощо. Втім, єдності думок з вказаного питання так і не досягнуто. Відповідна правозастосовна практика теж вкрай суперечлива. З огляду ж на те, що ключові міжнародні документи (як-от, резолюції Генеральної Асамблеї ООН, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод) вказують на необхідність всілякого врахування й обстоювання інтересів жертв злочинів та інших суспільно-небезпечних діянь (зокрема, надання їм з боку працівників правоохоронних органів максимальної допомоги та сприяння у відшкодуванні завданої шкоди), чіткий та однозначний підхід до розв'язання цієї дискусії має важливе та принципове значення.

Результати. На практиці при пред'явленні з'єднаного (цивільного) позову із вимогою про відшкодування упущеної вигоди, судді практично одностайні: цивільний позивач вправі ставити таку вимогу у кримінальному провадженні. Зазначимо, що наше твердження про майже 100% суддівську однозначність, про те, що вони пліч-о-пліч стоять «по один бік барикад» в обстоюванні такого підходу, аж ніяк не «підриває» той факт, що одні із них приймають рішення про задоволення позовів про відшкодування упущеної вигоди, інші ж –

навпаки, відмовляють у цьому. Адже у першому випадку судді вважають, що цивільний позивач самостійно довів підставність своїх вимог [1; 2], а в іншому – просто не спромігся це зробити [3; 4].

При цьому в обох ситуаціях просто таки настирливим рефреном звучить:

– посилання на ст. 22 ЦК України, із якої випливає, що особа, котрій завдано збитків (до яких належать як реальні збитки, так й упущена вигода) в результаті порушення її цивільного права, вправі розраховувати на їх відшкодування [5];

– вказівка на те, що упущена вигода є неотриманим запланованим та очікуваним прибутком, що його особа точно б отримала, якби не виникли незалежні від неї обставини (зокрема, якби не було вчинене протиправне діяння), та що така шкода має базуватися на документах, які беззастережно засвідчують реальну можливість отримання потерпілим грошей чи інших цінностей у разі, якби порушення не було б вчинене.

Наприкінці ж слідує грізне нагадування цивільному позивачу про:

– його обов'язок самостійно довести ту обставину, що неодержані доходи не є абстрактними, що вони дійсно могли б бути одержані ним, якби інша сторона конфлікту не вчинила б протиправних дій;

– те, що у протилежному випадку йому годі й розраховувати на позитивне для нього рішення у вигляді задоволення позовних вимог.

Таке мало не тотальне правозастосовне одnodумство видається ледь не ідилією. Певно, що мало хто заперечуватиме тезу, відповідно до якої єдність правозастосовної практики це, взагалі-то, добре. Проте за одним маленьким, але дуже важливим уточненням: це добре лише тоді, коли усі правозастосувачі ще й однаково *правильно* застосовують закон чи положення іншого акту. А от чи так воно є в описаних ситуаціях, ще слід розбиратися та з'ясовувати.

З-поміж наведених вище рішень, такими, що явно вибиваються із загального ряду, є такі вкрай поодинокі та рідкісні, де констатується, що:

а) позаяк упущена вигода не впливає на кримінально-правову кваліфікацію скоєного,

то у судді немає іншого вибору, як залишити позовні вимоги без розгляду та роз'яснити цивільному позивачеві його право на звернення із ними в порядку цивільного судочинства в межах строків позовної давності [6];

б) упущена вигода у розглядуваній ситуації жодним чином не впливає на кваліфікацію, та й цивільний позивач не довів підставність своїх вимог, проте оскільки обвинувачений виявився порядним та свідомим – повністю визнав позов, упущену вигоду відшкодував, а цивільний позивач із таким визнанням та відшкодуванням цілком згоден, то й цивільний позов підлягає повному задоволенню (оскільки, як зазначається, «визнання позову не суперечить закону») [7].

Варто звернути особливу увагу на оці два останні варіанти. У них прийняття рішення про задоволення цивільного позову із вимогою про відшкодування упущеної вигоди ставиться у пряму залежність від з'ясування того, чи впливає така упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію скоєного, чи ні. Щоправда, у першому варіанті про це говориться гранично чітко та зрозуміло, суддя тут займає максимально принципову позицію, у другому ж суддівський підхід уже не настільки ясний та однозначний, але усе-одно можна зрозуміти, що така ідея в цілому там також поділяється й підтримується.

Переконані, що ті, хто, принаймні, замислюються над тісним та нерозривним зв'язком процедурного рішення й попереднього вирішення питання, що має суто матеріально-правовий характер, роблять це геть не даремно. Адже однією із обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні є, з-поміж іншого, й вид та розмір шкоди, завданої саме *кримінальним правопорушенням* – п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України (очевидним «промахом» у цьому приписі є залишення поза увагою того факту, що у кримінальному провадженні підлягає доказуванню ще й шкода, завдана *іншим суспільно небезпечним діянням* (суспільно-небезпечним діянням неосудного чи неповнолітнього, котрий не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність). Якщо такий вид шкоди

таки впливає на кримінально-правову кваліфікацію вчиненого (а далі це питання якраз і з'ясовуватиметься), то, логічно, що й відповідні позовні вимоги підлягають розгляду та вирішенню у рамках кримінального судочинства. У протилежному випадку це видається неможливим й недоцільним. Адже кримінальні процесуальні засоби не повинні задіюватися для вирішення того, що може бути розв'язане «силами» інших галузей права – інакше поділ права (та законодавства) на галузі позбавлений будь-якого сенсу.

Позитивна ж відповідь на поставлене питання, як видається, неухильно тягне за собою й висновок про те, що тягар доказування відповідних фактів та обставин лежить саме на працівниках правоохоронних органів. А тому перекладати його на плечі учасників кримінального судочинства, що у ньому обстоюють свої приватні інтереси, не можна (про це теж детальніше згодом).

Отож, з приводу того, чи впливає упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію скоєного та який вплив, це, своєю чергою, має на вирішення питання про тягар доказування у кримінальному судочинстві, і в літературі, і на практиці, склалися такі основні позиції:

1) прибічники однієї з них вказують на те, що упущена вигода впливає на кваліфікацію скоєного, але тягар доказування лежить на кредиторі – обвинуваченому, при цьому як аргумент посилаються на положення ч. 2 та 3 ст. 22, ч. 1 ст. 1166 ЦК України [8; 9];

2) близьким до вищенаведеного є аналогічний підхід про покладення обов'язку доказування такої шкоди на цивільного позивача (доводи є аналогічними вищенаведеним), при цьому їх автори утримуються, або, принаймні, прямо не висловлюють свою думку щодо впливу упущеної вигоди на кваліфікацію кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) [10, с. 196; 11, с. 310, 312];

3) прихильники іншої точки зору впевнено стверджують, що при вчиненні окремих діянь (а це стосується деяких «службових» злочинів та злочинів у сфері господарської діяльності) упущена вигода таки має бути врахована при

кримінально-правовій кваліфікації. А, відтак, логічним, на їх думку, видається те, що й постраждалі від таких діянь вправі розраховувати на відшкодування цієї шкоди у кримінальному процесі на загальних підставах (зокрема, й очікувати на відповідну допомогу та сприяння у доказуванні з боку працівників правоохоронних органів) [12, с. 59–61];

4) їх противники не мають сумніву у протилежному: вони свято переконані в тому, що упущена вигода на кримінально-правову кваліфікацію та інші питання кримінально-правового характеру точно не впливає, що така шкода є наслідком не кримінального правопорушення, а має цивільно-правовий чи господарсько-правовий характер. А тому їх дивує: чому ж це раптом органи, які ведуть кримінальний процес, повинні докладати зусиль для доведення обставин, що не мають жодного кримінально-правового значення? Водночас вони вважають прийнятною та допустимою ситуацію, за якої цивільний позивач повністю бере на свої плечі тягар доказування факту заподіяння такої шкоди, її розміру, вини порушника та інших обставин [13; 14, с. 74];

5) є й п'ята група дослідників – найбільш категоричних (до яких себе відносить себе і авторка цієї статті), котрі, з одного боку, цілком згодні із представниками щойно наведеної точки зору (відповідно до якої упущена вигода при кримінально-правовій кваліфікації враховуватися не може і не повинна) та які, водночас, не згодні «мириться» із запропонованим проміжним варіантом доведення у рамках кримінального судочинства такої шкоди навіть тоді, коли сам цивільний позивач повністю береться за це, або ж тоді, коли особа, що має нести відповідальність у зв'язку із заявленим цивільним позовом, реалізує своє право на визнання позовних вимог.

У науці голосливо стверджувати про правильність або хибність будь-якої точки зору не прийнято. А тому потрібно проаналізувати аргументи кожної із сторін дискусії. Зокрема, для оцінки погляду, згідно з яким упущена вигода є наслідком кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), слід зважити відповідні правозастосовні рішення,

доводи як тих, хто підтримує таку теоретичну позицію, так і тих, хто їм опонує, а також висловити власні аргументи з цього приводу.

Отже, загальновідомим є положення про дві форми, у яких можливе заподіяння майнової / матеріальної шкоди:

а) зменшення вартості майна, що уже наявне в постраждалого. Через це фізична або юридична особа, держава, «біднішають» на суму завданої шкоди. Цю шкоду прийнято називати реальною чи прямо дійсною шкодою;

б) неотримання доходів, що їх постраждалий від кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) одержав би, якби це порушення не було вчинене. У такому разі маса наявного у нього майна не зростає, а він – не збагачується. Така шкода іменується упущеною чи втраченою вигодою або ж неотриманими (неодержаними) доходами.

Ніколи й ніким не піддавалося сумніву та не заперечувалося те, що першу із вказаних форм заподіяння матеріальної шкоди потрібно враховувати як наслідки кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння). Питання ж про врахування як таких наслідків неотриманих доходів, вирішується куди складніше. Єдиної узгодженої позиції стосовно того, чи треба упущену вигоду враховувати як наслідки кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), у науці кримінального права так і не склалося.

Певно, першим «серйозним» рішенням на рівні Верховного суду (далі – ВС), яке більш-менш поклато край масовим дискусіям (остаточно вони не припинилися й досі) про те, чи впливає упущена вигода на кваліфікацію службових злочинів, стала постанова Судової палати у кримінальних справах ВС у постанові від 27 жовтня 2016 р. у справі № 5-99кп16 [15] (справа харківських міліціонерів Д., М., С., Ф., обвинувачених, зокрема, за нерестрацію виявленого злочину та непритягнення до кримінальної відповідальності особи, затриманої за придбання наркотичних засобів). У постанові сформульована правова позиція, відповідно до якої має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних

наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (у т. ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру *реальної майнової шкоди* (виділено мною – В. Н.) та не викликати сумніву. Слід зауважити, що в аналізованій постанові ВС акцентується увага на необхідності врахування уже завданої, реальної шкоди, а не можливого доходу. На цю правову позицію ВС неодноразово посилалася вища судова інстанція та інші суди України при розгляді кримінальних проваджень про зловживання владою або службовим становищем.

У виданнях, що були опубліковані до формування позиції ВС у щойно згадуваній справі № 5-99кп16, стосовно злочинів у сфері господарської діяльності неодноразово вказувалося на те, що ці наслідки включають і пряму дійсну шкоду, і упущену вигоду. Так, про те, що ця шкода охоплює й неотримані доходи, вели мову стосовно таких злочинів як: а) протидія незаконній господарській діяльності (ст. 206 КК України), б) посягання, пов'язаних із банкрутством (ст.ст. 218-1 – 219 КК України), в) шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), г) незаконне використання знаку для товарів та послуг (ст. 229 КК України), д) дій, спрямованих щодо комерційної чи банківської таємниці (ст.ст. 231, 232 КК України).

На врахуванні упущеної вигоди як наслідку злочину орієнтувалася й правозастосовна практика. Так, у постанові Пленуму Верховного суду України (далі – ВСУ) від 16.12.2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» (абз. 4 п. 6) вказувалося, що вирішуючи питання про те, чи є істотною заподіяна шкода, слід враховувати неотриманий дохід [16]. У постанові Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.2003 р. № 3 [17] це питання прямо не розкрито. Проте у п. 26 роз'яснювалося, що матеріальна шкода може бути, зокрема, завдана шляхом використання дотацій, субвенцій, субсидій або кредитів не за їхнім цільовим призначенням, непо-

вернення отриманого кредиту або несплати по них відсотків, ухилення від сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів – отже, до такої шкоди відносили й доходи, що їх міг отримати постраждалий.

Існують непоодинокі кримінальні провадження, які розпочиналися у зв'язку з тим, що констатувалися можливі втрати від неправильної господарської чи службової діяльності. Хоча відповідні правозастосовні рішення переважно приймалися в минулі роки, до опублікування правової позиції ВСУ, сформульовані у справі № 5-99кс16, проте й зараз їх можна знайти без якихось особливих складнощів та проблем [18; 19].

Водночас, доводи прибічників точки зору, відповідно до якої наслідками кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) є й неодержані доходи, можуть бути спростовані. І, навпаки, аргументи, згідно з яких майновою шкодою є тільки пряма дійсна шкода, є переконливими та такими, що заслуговують на увагу.

Передовсім доцільно критично оцінити доводи, на які спираються прихильники віднесення упущеної вигоди до складу матеріальної (майнової) шкоди:

1) головний аргумент, згідно з якого неодержані доходи мають бути враховані як вид наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), повторюється усіма прибічниками такої позиції. Вони, головним чином, покликаються на цивільно-правове поняття шкоди [20, с. 104–108; 21, с. 571–580; 22; 23; 24, с. 89–90; 25]. За поширеним у цивілістичній літературі підходом (ст. 22 ЦК України [5]), грошовий (вартісний) вираз майнової шкоди – це втрати, що їх особа зазнала у зв'язку із пошкодженням чи знищенням речі, витрати, які особа зробила / повинна зробити задля відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходи, що їх можна було б реально одержати за звичних обставин, якби це право не порушили (упущена вигода);

2) також висловлюється твердження про те, що із тексту КК України буцімто випливає, що «під збитками законодавець розуміє і реальну шкоду, і упущену вигоду» [20, с. 106]. Дій-

сності воно геть не відповідає. У жодній статті вітчизняного КК не вказується, що як наслідки кримінального правопорушення можна враховувати неодержані доходи – те, чого не існує на момент його вчинення;

3) Окрім того, вказується й наступне: «коли законодавець вважає, що під час кваліфікації діяння потрібно враховувати лише реальну шкоду, на це є вказівка у відповідній статті КК (наприклад, ст. 270 КК України)». Така теза теж іде врозрід із тим, про що говориться у тексті цього Кодексу:

а) адже у ч. 2 ст. 270 КК сказано про діяння, що завдало «майнову шкоду у великому розмірі», а у ч. 3 ст. 270 цього ж Кодексу – про те, що спричинило «майнову шкоду в особливо великому розмірі. А у примітці до цієї статті використано поняття «прямі збитки» (а не, як вказується у вищезгаданій цитаті, «реальна шкода» або «реальні збитки» (про що йдеться у п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України));

б) термін «реальні збитки» свого часу використовувався законодавцем лише у примітці 3 до ст. 289 КК – цей, більш вдалий з погляду прихильників критикованої позиції, приклад чомусь не наводився. Зараз же примітка 3 до ст. 289 КК України виключена на підставі Закону України № 275-ІХ від 3 вересня 2020 р., що зайвий раз підтверджує недоречність апеляції до тексту КК України у намаганні обґрунтувати позицію про те, що неодержані доходи можуть враховуватися як наслідки кримінального правопорушення;

в) у деяких статтях КК України (наприклад, у п. 2 ч. 1 ст. 66, ст. 46, 45 цього Кодексу) поняття «збитки» та «шкода», навпаки, різняться;

г) у КК України поняття «збитки» вжито і в тих статтях, де безсумнівно та однозначно йдеться тільки про пряму дійсну шкоду. Так, відсутні правозастосовні рішення чи теоретичні підходи, згідно з якими при визначенні того, чи є, до прикладу, значною шкода, завдана крадіжкою (примітка 2 до ст. 185 цього Кодексу) враховувалися б неотримані потерпілим доходи;

г) вживання у деяких статтях КК термінів «реальні збитки» (раніше – у ст. 289 КК України) чи «прямі збитки» (ст. 265 та 270 цього Кодексу) можна пояснити намаганням правотворця

звернути увагу на потребу врахування тільки найближчих наслідків протиправного діяння. Це, водночас, не дає підстав для тверджень, що у тих статтях КК, в яких відсутні відповідні уточнення, до збитків потрібно відносити також упущену вигоду;

д) термін «майнові збитки» (п. 4 ч. 2 ст. 105 КК України), «матеріальні збитки» (наприклад, минулі редакції до ст. 361 КК України) використовується законодавцем для вказівки на матеріальний зміст завданої шкоди, звернення уваги на те, що шкода може бути й іншого характеру – організаційною, моральною тощо. Водночас термін «збитки», вжитий у низці статей КК сам по собі аж ніяк не означає, що ним охоплюються й упущена вигода.

4) також як аргумент на користь такої позиції вказується на те, що на кредиторів лежить обов'язок доказування розміру і прямої дійсної шкоди, й неотриманих доходів [20, с. 107]. Тяжко зрозуміти: як це доводить тезу, згідно з якою упущену вигоду слід враховувати як наслідок злочину, чому це працівники органів, що ведуть кримінальний процес, зобов'язані доводити те, що (з огляду на викладене у ст. 623 ЦК України) мав би робити кредитор самостійно? Зроблене посилання на вказаний нормативний акт стосується відносин приватно-правового (цивільного) характеру, де діє положення про повне відшкодування завданих збитків. Водночас воно на кримінально-правові (публічні) відносини не поширюється. Одержання доходу певним кредитором – це його приватний інтерес, що його цілком може бути обстоювано у рамках цивільно-правових відносин. Водночас перед кримінальним правом постають куди вужчі завдання охорони публічного інтересу від кримінальних правопорушень (та інших суспільно небезпечних діянь);

5) для обґрунтування своєї позиції (що неотримані доходи є видом злочинного наслідку) посилаються й на припис ч. 3 ст. 226 ГК України [26], де, начебто, йдеться про те, що якщо інша сторона вчасно попередила кредитора про неможливість виконання зобов'язання, то останній втрачає право на відшкодування збитків. З цього робиться висновок, що у такому випадку мають бути вра-

ховані заходи, вжиті кредитором задля унеможливлення настання збитків [20, с. 107]. Передусім, варто зауважити, що при цьому неточно відтворюється зміст законодавчої норми. Адже там мова йде не просто про боржника та кредитора, а про сторін господарського зобов'язання. Окрім того, там сказано не про розмір відшкодування упущеної вигоди, а про цілковиту відмову у задоволенні відповідної вимоги. У цій нормі передбачено не врахування заходів, до яких вдається кредитор, щоб попередити збитки, а, точніше, про абсолютну втрату права на відшкодування тоді, коли особу належно та завчасно було повідомлено про те, аби вона своїми діями запобігла виникненню для неї збитків, проте цього так і не зробила. Тобто, ГК України категоричний: у ньому передбачено не більше або менше відшкодування з огляду на поведінку кредитора, а цілковиту відмову в такому відшкодуванні за умови неналежної активності «потерпілого». Як справедливо зазначає В. О. Навроцький, згадувана норма ГК України, навпаки, підтверджує протилежну позицію, згідно з якою навіть у господарсько-правових й цивільно-правових відносинах неотримані доходи відшкодовуються із певними застереженнями [27, с. 312]. При такій інтерпретації, – продовжує В. О. Навроцький, – залишаються поза увагою суттєві відмінності господарсько-правових та цивільно-правових відносин (особливо договірних) з одного боку, та відносин, котрі виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, – з іншого. Бо якщо у перших від боржника можна очікувати того, що він належно повідомить кредитора про неможливість виконання зобов'язання, а уже потім залежно від відсутності чи наявності цього попередження – треба визначати і розмір завданих збитків, що мають бути відшкодовані через невиконання зобов'язання, то у відносинах кримінально-правових це просто неможливо припустити. Адже, по суті, це буде ні що інше, як покладення на порушника зобов'язання рапортувати про вчинене ним же ж кримінальне правопорушення та завдану шкоду потерпілого, аби той, у свою чергу, вжив заходів для відвернення можливих для нього у майбутньому

наслідків (принаймні, неодержаних доходів), що у разі неповідомлення (слідуючи з логіки того, про що говорить Н. О. Антонюк), мало б погіршувати правове становище винного. Водночас, КК України оцінює з'явлення із зізнанням як обставину, що пом'якшує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 66 цього Кодексу), проте ніколи не надавав протилежного значення неповідомленню про кримінальне правопорушення.

Отже, вищенаведене спростовує аргументи тих, котрі виступають за врахування як наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) упущеної вигоди.

При визначенні змісту та форми злочинних наслідків слід виходити із аксіоматичного положення, згідно з яким злочинний наслідок – це зміни в об'єкті посягання. Тому як наслідок кримінального правопорушення можна враховувати лише шкоду, яка лежить у площині об'єкта, полягає у негативних змінах об'єкту конкретного кримінального правопорушення, а не іншим соціальним цінностям, які є об'єктами інших посягань або знаходяться поза межами кримінально-правової охорони.

Чи не найбільш очевидною ілюстрацією наведеної тези є невіднесення до значної шкоди потерпілому від злочинів проти власності (наслідок злочинів, передбачених ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 190 КК України) будь-яких, навіть найглибших моральних страждань, спричинених, наприклад, викраденням унікальної фотографії.

Упущена вигода в існуючій законодавчій регламентації є наслідком неналежного виконання господарсько-правового чи цивільно-правового зобов'язання. За їх невиконання у чинному законодавстві передбачено відповідну відповідальність – господарсько-правову чи цивільно-правову.

Окрім того, аргументованим видається твердження В. О. Навроцького, згідно з яких наслідки, котрі, з одного боку, полягають у реальній шкоді, а з іншого – мають форму неотриманих доходів, різняться за суспільною небезпекою. Безсумнівно, що при однакових розмірах, реальна шкода є куди більш небезпечною, ніж втрачена вигода. А тому не слід виходити із

однакових кількісних критеріїв при визначенні розміру шкоди, що достатня для притягнення до кримінальної відповідальності. В. О. Навроцький нагадує, що О. Я. Светлов – один із adeptів визнання злочинними наслідками втраченої вигоди – прямо про це говорив, причому запропоновані останнім критерії стосовно реальної (прямої дійсної) шкоди та упущеної вигоди відрізнялися аж втричі. Водночас, у вітчизняному КК тоді, коли там названо вартісні критерії шкоди (у багатьох примітках до статей Особливої частини цього Кодексу) не диференційовано їх з огляду на форму заподіяння шкоди. А це було б необхідним, якби законодавець сам був би переконаним у тому, що наслідки, завдані кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), полягають і у прямій дійсній шкоді, і в упущеній вигоді. У новітній юридичній літературі прибічники визнання упущеної вигоди одним із наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) теж зовсім не зосереджуються на питанні про те, у чому повинна полягати її відмінність за розмірами від прямої дійсної шкоди. У зв'язку з цим В. О. Навроцький задає риторичне запитання: а чи не обумовлено це тим, що у такому разі виявляється погрішності такого підходу? [27, с. 314].

Отже, вищенаведене вказує на непереконливість аргументів дослідників, котрі виступають за врахування як наслідків кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) неодержаних доходів. При цьому можна навести ще й додаткові міркування на користь протилежного підходу, відповідно до якого майнова / матеріальна шкода від такого діяння – це тільки пряма дійсна шкода. Передусім, неодержані доходи є можливим, потенційним, а не реальним результатом суспільно небезпечного діяння. Водночас наслідок кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння) – це шкода, що уже заподіяна, це те, що вже настало – це те, що вже настало, шкода, яка вже заподіяна. У літературі віддавна зазначалося, що зарахування до структури майнового збитку упущеної вигоди створює, по суті, фікцію щодо можливості злочинного

впливу на матеріальні цінності, які ще реально не існують. Тоді ж, коли законотворець вважає за доцільне передбачити відповідальність не тільки за фактично завдані наслідки, а й за створення небезпеки їх настання, у диспозиціях статей Особливої частини КК України ним використовуються терміни: «створило небезпеку», «могло заповдіяти» тощо. Та й створення небезпеки відображає реальні, такі, що фактично настали, зміни в оточуючому світі, створення обстановки, яка загрожує привести до реалізації загрози.

Варто наголосити й на тому, що наявність настання шкоди у виді вигляді неодержаних доходів, розмір цього неодержаного зазвичай залежить не від поведінки фактично винного, а, передусім, від заходів вжитих (чи не вжитих постраждалим, діяльності органів, що ведуть кримінальний процес, та інших факторів. Це прямо передбачено цивільним та господарським законодавством, про що вже йшлося вище. Якщо припустити, що неодержаний дохід повинен враховуватися як злочинний наслідок (наприклад, істотна шкода щодо ч. 1 ст. 364 КК України, тяжкі наслідки щодо ч. 2 цієї ж статті), то величина (розмір, грошовий вираз) наслідку прямо залежить від того, наскільки своєчасно правоохоронні органи виявили зловживання та швидко присікли правопорушення. Разом із тим очевидно, що розмір наслідків, завданих кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), не повинен бути обумовлений недоліками у роботі органів держави, які повинні розкривати та розслідувати такі діяння. Окрім того, не існує якихось однозначних підходів до визначення того, що дохід, не одержаний протягом якого часу, має братися до уваги при визначенні розмірів відповідних наслідків.

В одних випадках його обмежують періодом від вчинення діяння до спливу строку позовної давності, в інших – до виявлення відповідного факту правоохоронними органами, ще в інших – до початку кримінального провадження й т.д. А залежно від часу неотримання доходу залежить і їх розмір, що, у свою чергу, прямо впливає на встановлення ознаки складу кримінального правопорушення.

В. О. Навроцький для ілюстрації відповідного твердження наводить наступний приклад із своєї практики як показовий. Свого часу головою однієї із селищних рад не було вжито заходів для переукладення договору оренди нежитлового приміщення. Це призвело до того, що орендар без оплати та без договору продовжив ним користуватися. В ході прокурорської перевірки, кілька років потому це було з'ясовано, і винного притягнули до кримінальної відповідальності. При цьому йому інкримінували наслідки неотриманих доходів. Вони були визначені як розмір попередньо встановленої орендної плати за час від спливу дії цього договору оренди до дня пред'явлення обвинувачення.

На що сторона захисту резонно запитувала (логічної, адекватної відповіді на такі питання не було отримано) таке:

– на чому ґрунтується припущення, що орендна плата (з огляду на знос приміщення) мала б зберігатися у попередньому розмірі?

– чому прокуратура переконана, що у цьому населеному пункту виявився б хтось бажуючий взяти таке приміщення в оренду й сплачувати за нього хоча б якісь кошти (кажучи іншими словами, що ті доходи могли хоча б гіпотетично бути одержані)?

– якщо б перевірка була проведена прокуратурою раніше, то чи не призвело б це до того, що вигода не була б узагалі втрачена, або ж, принаймні, розмір неотриманих доходів був би незрівнянно меншим?

– чому розмір упущеної вигоди повинен включати ще й період затягування слідства (у тому провадженні слідство тривало приблизно півтора роки), чому особа повинна, по суті, відповідати за неналежну роботу прокуратури? [28, с. 63].

Свого часу М. І. Гошовський та О. П. Кучинська – прибічники відшкодування упущеної вигоди у кримінальному провадженні - зазначали, що реальна реалізація можливості вирішення у кримінальному процесі цивільних позовів з вимогою відшкодування упущеної вигоди залежить, передусім, від судової практики та посилялися при цьому на випадки позитивного вирішення таких вимог. Так,

вони згадували при цьому один із вироків Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області, яким було засуджено гр-ку К. за самовільне захоплення земельної ділянки гр-на С. Вказаним вирокі суд одночасно задовольнив цивільний позов про стягнення на користь останнього із засудженого майнової шкоди, що становила вартість неoderжаного врожаю [29, с. 28–29]. Передусім, слід звернути увагу на те, що можливість здійснення будь-якого права залежить (чи, принаймні, повинна залежати), звичайно ж, не від наявності або навпаки, відсутності відповідної судової практики, як на це вказують згадувані науковці, а від того, чи передбачена така можливість законом. По-друге, потрібно проаналізувати, чи ґрунтувався на законі такий вирок; якими міркуваннями керувався суд, визначивши, конкретну суму упущеної вигоди. А приймаючи це рішення, суд виходив з того, яку продукцію вирощував С. та які доходи від подібної діяльності він міг би отримати, реалізувавши її. Однак припустімо, що на той час, коли відбулося самовільне зайняття земельної ділянки, потерпілий вирощував не картоплю та моркву, як зазвичай, а, наприклад, тропічні фрукти в теплицях, розводив би хутрових тварин, чи займався будь-якою іншою діяльністю, яка приносила б йому незрівнянно більший прибуток, аніж зазвичай. Відповідно, й сума неoderжаних ним прибутків була б більшою. Але в такому разі виходить, що розмір шкоди у вигляді упущеної вигоди залежатиме не від поведінки винної особи, а від заходів, яких вжив (чи не вжив) потерпілий.

Вочевидь, при цьому підході особа, котра заподіяла такого роду шкоду, нестиме кримінальну відповідальність з огляду й на чужу поведінку та недогляд, а за тільки за власну вину. А тому притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що призвели до неoderжання доходу, суперечить принципам індивідуальної (персональної, особистої) та винної відповідальності, що визнаються у кримінальному праві беззаперечно.

Усі злочини, з провду яких ведуться / велися дискусії про те, чи є їх наслідком (а це діяння, передбачені ст. 364, 206, 218¹, 219,

222, 229, 231 та 232 КК України) – ті, ознакою складу яких є наявність умислу (у всіх вказаних випадках – прямого умислу (а деколи має ще й бути встановлено відповідну мету), окрім діяння, передбаченого ст. 229 КК України, що може бути вчинено і з прямим, і з непрямим умислом. Отже, при їх вчиненні мають бути встановлені ознаки умислу, вказані у ст. 24 КК України. Як при прямому, так і при непрямому умислі, потрібне відповідне ставлення до суспільно-небезпечних наслідків, вказаних у диспозиції відповідної статті. Слід звернути увагу, що ознакою умислу є передбачення особою *настання наслідків*, а не *можливості настання наслідків* (як це має щодо неoberежності у виді самовпевненості). Тобто, це означає, що особа точно, достовірно знає, що наслідки настануть, кому та яка шкода буде заподіяна вчиненим діянням. У той же час, упущена вигода – це доходи можливі (ймовірні, потенційні, очікувані, бажані), які лише можуть бути отримані за певних умов, що не є неминучими. Тому неможливо встановити відповідно до положень ст. 24 КК України умисел щодо упущеної вигоди – тієї обставини, якої не існувало (чи, принаймні, наявність якої не доведена) на момент вчинення інкримінованих діянь. Умисел встановлюється щодо реальних фактів, а не щодо припущень про їх можливість, у тому числі й можливість одержання доходу. Упущена вигода у разі вчинення умисного кримінального правопорушення навряд чи може бути для винного результатом, настання якого він намагався добитися.

Викладене вище дає підстави для констатації того, що розмір неoderжаного доходу (як й сам факт його отримання), ґрунтується на здогадці, що такий дохід буде отримано. Водночас, принципова позиція вищих судових органів та теорії зводиться до того, що в основу обвинувачення мають бути покладені достовірні факти, що воно на припущеннях базуватися не може [30, с. 165–183; 31, с. 9].

Висновки. Із викладених вище проміжних висновків випливає один загальний (генеральний): упущена вигода не може бути врахована при визначенні розміру завданої шкоди як наслідок кримінального правопорушення (чи

іншого суспільно небезпечного діяння). До речі, вказаний підхід цілком та повністю підтримують й розробники нового Проекту КК 2019–2026 років. Адже у загальному глосарії поняття такої шкоди (щоправда, там воно викладене «навпаки»: не як «майнова шкода», а як «шкода майнова») сформульоване так: «шкода майнова: а) майнові втрати, яких особа, держава чи територіальна громада зазнала внаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення; б) майнові витрати, які особа, держава чи територіальна громада зробила чи мусить зробити для відновлення свого речового права або права інтелектуальної власності, порушеного кримінальним правопорушенням» (п. 66 ч. 2 ст. 1.1.1. Проекту) [32].

Отож, якщо упущена вигода не є шкодою, завданою кримінальним правопорушенням (чи іншим суспільно небезпечним діянням), а відтак, і не є обставиною, згаданою у ст. 91 КПК України, то й працівники правоохоронних органів не зобов'язані доводити відповідну обставину. Вона не повинна встановлюватися у кримінальному процесі навіть тоді, коли ци-

вільний позивач готовий повністю брати тягар доказування упущеної вигоди на себе. Адже у будь-якому разі для встановлення того, що була завдана така шкода, доведеться витратити: а) певний час (а оскільки складність доведення факту та розміру неодержаних доходів, як правило, перевершує складність доведення того, що постраждалому було завдано пряму дійсну шкоду, то й часу на це потрібно затратити більше) і самого судді та прокурора, і допоміжних учасників кримінального судочинства, б) матеріальні ресурси (зокрема, на зарплату професійним учасникам кримінального процесу, освітлення та опалення приміщень, де відбувається судовий розгляд, фіксацію процесу технічними засобами тощо), які могли б бути використані раціонально – для розслідування інших кримінальних проваджень чи встановлення обставин цього ж самого провадження, але тих, що входять до предмету доказування. Відшкодування упущеної вигоди в рамках цивільного судочинства – цілком допустиме та прийнятне, у кримінальному ж провадженні це – прояв процесуального марнотратства.

Список використаних джерел:

1. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 14.05.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119172376> (дата звернення: 27.01.2026).
2. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 19.04.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110319574> (дата звернення: 27.01.2026).
3. Вирок Старокостянтинівського районного суду від 18.03.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117699744> (дата звернення: 27.01.2026).
4. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 13.02.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116944394> (дата звернення: 27.01.2026).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
6. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 29 січня 2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71886368> (дата звернення: 27.01.2026).
7. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18.10.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77199745> (дата звернення: 27.01.2026).
8. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного суду А. Буценка до постанови Верховного Суду від 27.09.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100993127> (дата звернення: 27.01.2026).
9. Морозов Є. Упущена вигода: тягар доказування і склад правопорушення. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/upushhena-vygoda-sklad-pravoporushennya-ta-tyagar-dokazuvannya> (дата звернення: 27.01.2026).
10. Кримінальний процес : підручник / за ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одісей, 2013. 1104 с.
12. Бортник О. Г. Укладення мирової угоди та відмова від позову в кримінальному судочинстві. *Право і безпека*. 2004. № 3. С. 58–62.

13. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду Верховного суду О. Яновської до постанови Верховного Суду від 27.09.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109399> (дата звернення: 27.01.2026).
14. Навроцький В. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
15. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27.10.2016 р. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/62692636> (дата звернення: 27.01.2026).
16. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму Верховного суду України від 16.12.2003 р. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
17. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 25.04.2003 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
18. Вирок Вищого Антикорупційного суду від 01.03.2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109314712> (дата звернення: 27.01.2026).
19. Постанова Верховного суду України від 26.08.2021 р. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/99297934?_ga=2.12513207.2088906791.1727499887-761435664.1671602686#_gl=1*12acb0b*_gcl_au*MzYxMDU2MTM4LjE3MjU0NDgwNDU (дата звернення: 27.01.2026).
20. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою. Львів : ПАІС, 2008. 216 с.
21. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія. Київ : Дакор, 2009. 736 с.
22. Демчук П. Чи можна «наздогнати» упущену вигоду кримінальним провадженням. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (дата звернення: 27.01.2026).
23. Баконіна О. Відшкодування упущено вигоди у кримінальному провадженні: ВС вказав, які докази необхідно надати. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/206547_vdshkoduvannya-upushcheno-vigodi-u-krimnalnomu-provadzhenn-vs-vkazav-yak-dokazi-neobkhdno-nadati (дата звернення: 27.01.2026).
24. Демура М. І. Щодо відшкодування неодержаних доходів (упущеної вигоди) у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матер. Всеукр. наук.-пркт. конфер. (21 квітня 2017 р., м. Одеса). Одеса, 2017. С. 88–91.
25. Демчук П. Чому суди розглядають справи про упущену вигоду в рамках кримінальних проваджень? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (дата звернення: 27.01.2026).
26. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 27.01.2026).
27. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
28. Навроцький В. О. Про можливість врахування неодержаних доходів як наслідків злочинів у сфері господарської діяльності. *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності* : матеріали наук.-практ. конф (5–6 жовтня 2005 р., Харків). Харків : ТОВ «Кроссруд», 2006. С. 61–64.
29. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
30. Навроцька В. В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2025. 491 с.
31. Навроцька В. В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2025. 36 с.
32. Проєкт КК України URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/01/21/kontrolnyj-proyekt-kk-19-12-2025.pdf> (дата звернення: 27.01.2026).

References:

1. Ukhvala Poltavs'koho apelyatsiynoho sudu vid 14.05.2024 r. [Resolution of the Poltava Court of Appeal dated 14.05.2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119172376> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
2. Vyrok Obukhivs'koho rayonnoho sudu Kyuyivs'koyi oblasti vid 19.04.2023 r. [Verdict of the Obukhiv District Court of Kyiv Region dated April 19, 2023]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110319574> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

3. Vyrok Starokostyantynivs'koho rayonnoho sudu vid 18.03.2024 r. [Verdict of the Starokostyantynivskyi District Court dated March 18, 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117699744> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
4. Vyrok Pervomays'koho mis'krayonnoho sudu Mykolayivs'koyi oblasti vid 13.02.2024 r. [Verdict of the Pervomaiskyi City District Court of Mykolaiv Region dated February 13, 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116944394> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
5. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
6. Vyrok Ordzhonikidzevs'koho rayonnoho sudu m. Mariupolya Donets'koyi oblasti vid 29 sichnya 2018 r. [Verdict of the Ordzhonikidzevskiy District Court of Mariupol, Donetsk region, dated January 29, 2018]. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71886368> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
7. Vyrok Saksahans'koho rayonnoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovs'koyi oblasti vid 18.10.2018 r. [Verdict of the Saksaganskyi District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, dated October 18, 2018]. Retrieved from: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77199745> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
8. Okrema dumka suddi Kasatsynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu A. Bushchenka do postanovy Verkhovnoho Sudu vid 27.09.2021 r. [Separate opinion of the judge of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court A. Bushchenko to the resolution of the Supreme Court of September 27, 2021]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100993127> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
9. Morozov, Ye. (2024) Upushchena vyhoda: tyahar dokazuvannya i sklad pravoporushennya. Retrieved from: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/upushchena-vygoda-sklad-pravoporushennya-ta-tyagar-dokazuvannya> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
10. Kryminal'nyy protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook] (2018) / za red. O. V. Kaplinoyi, O. H. Shylo. Kharkiv : Pravo. 584 s. [in Ukrainian].
11. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyy komentar (2013). [Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary] / vidp. red.: S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv : Odisey. 1104 s. [in Ukrainian].
12. Bortnyk, O. H. (2004). Ukladennya myrovoyi uhody ta vidmova vid pozovu v kryminal'nomu sudochynstvi [Conclusion of a settlement agreement and waiver of a claim in criminal proceedings]. *Pravo i bezpeka*. 3, 58–62. [in Ukrainian].
13. Okrema dumka suddi Kasatsynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu O. Yanovs'koyi do postanovy Verkhovnoho Sudu vid 27.09.2021 r. [Separate opinion of the judge of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court A. Bushchenko to the resolution of the Supreme Court of September 27, 2021]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109399> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
14. Navrots'kyi, V. (2019). Koruptsiyni skhemy: yikh kryminal'no-pravova kvalifikatsiya i dosudove rozsliduvannya [Corruption schemes: their criminal legal qualification and pre-trial investigation]. Kyiv : Moskalenko O. M. 464 s. [in Ukrainian].
15. Postanova Sudovoyi palaty u kryminal'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.10.2016 r. [Resolution of the Judicial Chamber in Criminal Cases of the Supreme Court of Ukraine dated October 27, 2016]. Retrieved from: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/62692636> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
16. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyschennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen': Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy [On judicial practice in cases of abuse of power or official authority: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 16.12.2003 r. № 15. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
17. Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za okremi zlochyny u sferi hospodars'koyi diyal'nosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy [On the practice of applying legislation by courts on liability for certain crimes in the sphere of economic activity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 25.04.2003 r. № 3. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
18. Vyrok Vyshchoho Antykoruptsiynoho sudu vid 01.03.2023 r. [Verdict of the Supreme Anti-Corruption Court dated 01.03.2023]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109314712> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].
19. Postanova Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 26.08.2021 r. [Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated 08/26/2021]. Retrieved from: https://verdictum.ligazon.net/document/99297934?_ga=2.12513207.2088906791.1727499887-761435664.1671602686#_gl=1*12acb0b*_gcl_au*MzYxMDU2MTM4LjE3MjU0NDgwNDU (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

20. Antonyuk, N. (2008). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zapodiyannya maynovoyi shkody shlyakhom obmanu abo zlovzhyvannya doviroyu [Criminal liability for causing property damage through fraud or breach of trust]. L'viv : PAIS, 216 s. [in Ukrainian].

21. Berzin, P. S. (2009). Zlochynni naslidky: ponyattya, osnovni riznovydy, kryminal'no-pravove znachennya : monohrafiya [Criminal consequences: concept, main types, criminal-legal significance : monograph]. Kyiv : Dakor. 736 s. [in Ukrainian].

22. Demchuk, P. (2023) Chy mozhna "nazdohnaty" upushchenu vyhodu kryminal'nym provadzhennyam? [Is it possible to "catch up" lost profits through criminal proceedings?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

23. Bakonina, O. (2021). Vidshkoduvannya upushchenu vyhody u kryminal'nomu provadzhenni: VS vказav, yaki dokazy neobkhdno nadaty. Retrieved from: https://jurliga.ligazakon.net/news/206547_vdshkoduvannya-upushchenu-vigodi-u-krimnalnomu-provadzhenn-vs-vkazav-yak-dokazi-neobkhdno-nadati (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

24. Demura, M. I. (2017) Shchodo vidshkoduvannya neoderzhanykh dokhodiv (upushchenoyi vyhody) u kryminal'nomu protsesi [Regarding the compensation of unearned income (lost profit) in criminal proceedings. Current problems of improving criminal procedural legislation]. *Aktual'ni problemy udoskonalennya kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva* : mater. Vseukr. nauk.-prkt. konfer. (pp. 88–91). Odesa. [in Ukrainian].

25. Demchuk, P. (2023). Chomu sudy roz'hlyadayut' spravy pro upushchenu vyhodu v ramkakh kryminal'nykh provadzen'? [Why do courts consider cases of lost profits within the framework of criminal proceedings?]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702366/> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

26. Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny [Commercial Code of Ukraine : Law of Ukraine] vid 16.01.2003 r. № 436–IV: Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

27. Navrots'kyi, V. O. (2023). Naskrizni kryminal'no-pravovi ponyattya : navch. posib. [Cross-cutting criminal law concepts: a teaching manual]. Kyiv : Yurinkom Inter, 2023. 376 s. [in Ukrainian].

28. Navrots'kyi, V. O. (2006). Pro mozhyvist' vrakhuvannya neoderzhanykh dokhodiv yak naslidkiv zlochyniv u sferi hospodars'koyi diyal'nosti. Vidpovidal'nist' za zlochyny u sferi hospodars'koyi diyal'nosti : materialy nauk.-prakt. konf. (pp. 61–64.) Kharkiv. [in Ukrainian].

29. Hoshovs'kyi, M. I. & Kuchyns'ka, O. P. (1998.) Poterpilyy u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny [Victim in the Criminal Process of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter. 192 s. [in Ukrainian].

30. Navrots'ka, V. V. (2025). Vzayemozv'yazky y koliziyi kryminal'noho protsesual'noho ta kryminal'noho zakonodavstva Ukrayiny [Interrelations and collisions of criminal procedural and criminal legislation of Ukraine] *Doctor's thesis*. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. 491 p. [in Ukrainian].

31. Navrots'ka, V. V. (2025). Vzayemozv'yazky y koliziyi kryminal'noho protsesual'noho ta kryminal'noho zakonodavstva Ukrayiny [Interrelations and collisions of criminal procedural and criminal legislation of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv. 36 p. [in Ukrainian].

32. Proyeckt KK Ukrayiny [Draft Criminal Code of Ukraine] (2025). Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/01/21/kontrolnyj-proyeckt-kk-19-12-2025.pdf> (data zvernennya: 27.01.2026). [in Ukrainian].

